

A KIMONDHATATLAN DOLGOKAT ADDIG KELL MONDANI, AMÍG MEG NEM HALLJÁK

Bán Zsófia: Lehet lélegezni!

Na most megvan, szerintem ez Bán Zsófia igazi hangja, ahogy a *Lehet lélegezni!* című kötetben megszólal.

Ami talán a legmegragadóbb ebben a kötetben, az az, ahogy a mindennapos szófordulatok, nyelvi elemek hirtelen erős megvilágításba kerülnek, hangsúlyosan szólalnak meg a helyenként nyomasztóan nehéz témák ellenére. Ezek a témák mintha erkölcsi kötelességként nehezednének a szerzőre – mintha feladatának érezné, hogy a menekülésről, a gyászról, a nyomorúságról írjon, ahogy egy felelősségteljes írástudónak dolga tudósítani a körülöttünk alakuló világról. Ahogy az *Esti iskolában*, első prózakötetében tanultuk: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni is lehet, meg beszélni is (*Esti iskola: olvasókönyv felnőtteknek*, Kalligram, 2007, 137.). De az a mód, ahogy Bán Zsófia ír, a nyelvi játékok abszurditása, mindennapisága felszabadító, annak humora, ereje van. Nem csak megengedi az olvasónak a távolságtartást; egyenesen arra szólítja fel, hogy egyszerre tartson távolságot és érezze át mindazt, ami itt megjelenik, legyen az a házasságából kilépő lesbikus anya, földönfutó, családjától elszakított kisgyerek vagy behatárolt tudatállapotú gyerek-felnőtt története, vagy legyen másrésről a túlságosan is jelen lévő, ám diszfunkcionalitása miatt jelenlétében is hiányzó apa, nehéz helyzetből jövő, családját is traumatizáló áldozat-elkövető vagy az önazonos élet felé menekülő kétségbeesett bátrak alakja.

Ez Bán Zsófia hatodik önálló könyve. A három esszékötet és a három prózakötet mellett volt még egy születésnapi meglepetéskönyv 2017-ben *Méreg* címmel, amelyben az *Amikor még csak az állatok éltek* (Magvető, 2012) című kötetből ismert novella és Forgács

Péter azonos című kisfilmje ötvöződik szövegi és képi világgá. A kisfilm Bán Zsófia édesapjának családi filmjei felhasználásával készült. Még egy kötet megjelent, ezt Bán Zsófia Turai Hedviggel közösen jegyzi, *Exponált Emlék. Családi képek a magán- és közösségi emlékezetben* címen (AICA / Argumentum, 2008). A fénykép, a család, a magán- és a közösségi emlékezet továbbra is Bán Zsófia fő témái maradnak. A *Lehet lélegezni!* kötetnek is lényegi eleme a vizualitás: a tizenkilenc no-

Kiss Orsi: „A boldog kígyók termelik a legtöbb mérget”, *Könyvesblog*, 2017. december 11. (https://konyves.blog.hu/2017/12/11/_a_boldog_kigyok_termelik_a_legtobb_merget)

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
148 oldal, 3499 Ft

vella közül négy egy-egy kiállítás, festmény vagy installáció alapján született, ahogy a kolofonból megtudjuk, és további két novella szerves része a fénykép.

A szövegeket hol nyelvi, hol képi asszociációk szervezik, amelyek kibontása igényel némi olvasói nyomozómunkát. Az első prózakötet, az *Esti iskola* posztmodern szöveges szerepjátékaira már nincs szüksége Bán Zsófiának, bár érdeklődésétől és memóriájától függően az olvasó most is, a *Lehet lélegezni!* kötetben is felismerni vélhet utalásokat általa ismert szerzőkre. A *Szinte jó* című novellában például Julian Barnes *Levels of Life* [Az élet szintjei] (2013) című művének lenyomata érezhető a fényképészeti és a hőlégballonos kísérletben. Másrészt ugyanitt „a Nyugati pályaudvar üvegcsarnokának tetejé”-re felmászó figurában, aki „fölemelte a kezében szorongatott mobilt, és csinált egy képet a hajnali háztetőkről. Aztán letörölte a Ferit, lemászott, és hazament” (107.), mintha Hamvai Kornél Márton partjelzőjének női alteregója jelenne meg (*Márton partjelző fázik*, 1995). Bán Zsófia szövegeiben többféle szálon haladunk, és a szálak hol párhuzamosan futnak, hol összefonódnak vagy átszínezik egymást. Ahogy az olvasó azonosítani próbálja a szálakat az enigmatikusabb elbeszélésekben, megtanulja, hogyan váljon érzékennyé az asszociatív kapcsolódásokra, hogyan bízta magát a párhuzamokra az értelmezés során.

Az elbeszélő neve, neme sokáig nem jelenik meg explicit módon a novellákban, ami aztán abban a pillanatban, ahogy felbukkan, visszamenőleg is megkérdőjelezi, jól képzeljük-e a hangokhoz az addig név nélkül beszélő narrátorokat. Nem mintha az elbeszélő nemének mindig meg kellene jelennie – ha belülről látjuk a világot egy elbeszélő szemével, nem fogjuk tudni, milyen a megjelenése, hogy hívják, milyen nemű, korú, nyelvű vagy nemzeti-etnikai identitású narrátorunk van. Ahogy Coleridge és az ő nyomán Virginia Woolf írja a *Saját szobában* (1929, magyar fordítója Bécsy Ágnes, Európa, 1986), az androgün elme az, amely leginkább képes a világ leírására, mert férfiként és nőként egyaránt tud látni és gondolkodni. És mindaddig, amíg ki nem derül, hogy a narrátor valamilyen identitáselem szempontjából kívül esik a normákon, a jelenségek fősodrán, nem is figyelünk nagyon oda erre – megvizsgálatlan előfeltevést formálunk az elbeszélő társadalmi neme tekintetében, nőnek tekintjük vagy férfinak. Ahogy elbizonytalanodunk ebben, ahogy nő a távolság a szöveg és az eddig magától értetődőnek tekintett értelmezés között, kénytelenek vagyunk újraértelmezni, amit eddig olvastunk. Ez a finom játék áttételesen megkérdőjelezi a többi átgondolatlan előfeltevéssünket is – biztosak vagyunk-e benne, hogy úgy vannak a dolgok, ahogy eddig gondoltuk, ahogy eddig értelmeztük, ahogy eddig olvastuk.

Ez az intellektuális kétely, ez az ironikus írásmód meghatározó eleme Bán Zsófia írásainak. Műfaját tekintve a kötet fikció, novellák vannak benne, de az esszé és a novella határához nagyon közel mozog a szerző. Nem engedi, hogy valamiféle fikciós kényszer miatt elfelejtsünk gondolkodni, vagy hogy az intellektuális esszé kioltsa az érzelmi azonosulás lehetőségét. Megtartja saját hangját, azt az okos, ironikus, ugyanakkor egyre megértőbb és együttérzőbb attitűdöt, ami a legsajátabb tulajdonsága bármiféle írásának, műfajtól függetlenül.

Bán Zsófia kötetei egymáshoz is kapcsolódnak: „Újra és újra előveszünk, átveszünk dolgokat, illetve újra és újra elővesznek, átvesznek minket a dolgok. Mindeközben felmerülnek bizonyos kérdések.

„(»Figyelem: a túlságosan gyors felmerülés dekompressziós betegséghez vezethet.« *Búvárok kézikönyve*)”, írja a *Bőrlégzésben* (6.) – de az idézet akár a *Matrix* (*merülési szótár*) részlete is lehetne az *Amikor még csak az állatok éltek* kötetből. Ezek az újra és újra felmerülő kérdések a salto mortale típusú ugrásokról, a rosszul sikerült, de mégse végzetes ugrásról (*Kocsonyadolog*, 86–89), az eltűnő anyákról, az azonosíthatatlan fényképekről köteteken átívelő motívumok lettek, s a novellák és az esszék között egyaránt felbukkannak (felmerülnek).

Azt már Bán Zsófia korábbi esszéköteteiből is tudjuk, például a *Próbacsomagolásból* (2008), hogy a fényképek helyét az emlékezetben különös figyelemmel vizsgálja (*A hiány*

negatívja, 135–145.), és azt is, hogy az őt éppen legjobban érdeklő irodalmi témák, például a gyermekábrázolás, Dickenstől Shakespeare *Hamlet*jéig a legváltozatosabb művek elemzésében, sokszor váratlan kontextusokban jelennek meg. Azt is láttuk, hogy az esszékben is erős a személyes gyász és az intellektuális gyász motívuma, az anyák és apák hiánya, a művészi és intellektuális minták keresése és elvesztése (*Emlékezés Sontagra*, 179–191.), és hogy az esszékben is ott van az írói hang, a megszólalás, a kifejezés színes szabadsága: a *Surabaya Johnny (távolkeleti imaszónyeg)* már majdnem novella (168–176.).

Ha kétségeink lettek volna, hogy a tényalapú írás és a fikció között nem a téma és nem a hangnem fogja kijelölni a határvonalat, hamar útbaigazítást kaptunk: már a *Próbacsomagolás* első tanulmányában kétféleképpen is kimondja, illetve megjeleníti Bán Zsófia, mennyire fontos számára, hogy egy motívumot vagy gondolatot több műfajban is megvizsgáljon. Az *anatómia melankóliája. Szó-kép és tekintet Nádas Péter Párhuzamos történetek című regényében* című írás (*Próbacsomagolás*, 11–31.) első oldalán W. G. Sebald *Austerlitz*ének elejét idézi, ahol a narrátor az antwerpeni Nocturamában, vagyis egy éjszakai állatkertben keres menedéket. Bán Zsófia prózájában az éjszakai állatkert mint menedék kitüntetett helyen áll: nemcsak első saját önálló prózakötetének, az *Esti iskola: olvasókönyv felnőtteknek* egyik novellája az *Éjszakai állatkert* (101–109.), hanem a Forgács Zsuzsa Bruria, Gordon Agáta és Bódis Kriszta szerkesztésében 2005-ben megjelent *Éjszakai állatkert: Antológia a női szexualitásról* címadó novellája is. Közelebről megvizsgálva látszik, hogy a novella és a tanulmány időben egymáshoz közel keletkezett (Az *anatómia melankóliája* eredetileg a *Holmi* 2006. augusztusi számában jelent meg). Bán Zsófia magában a tanulmányban Nádas Péter *Mélabú* című esszéje és a *Párhuzamos történetek* viszonyát vizsgálja. Leírja, hogyan olvasta újra Nádas esszéjét „[a] Párhuzamos történetek végéhez közeledve [...] az olvasás heveny iramát lefékezendő (mindjárt vége!)”, és hogyan támadt „az az igen erős gyanú”-ja, hogy Nádasnak „e két szöveget nagyjából egyidőben kellett megírnia” (14). Elemzésében oda jut, hogy „a két írás, azaz a regény és az esszé között mélyreható, lényegi együttállás, illetve kapcsolat figyelhető meg, amennyiben az esszében a művészi látásra és ábrázolásra vonatkozóan kifejtett gondolatait Nádas a húsz évvel később megjelenő regényében végül látványosan, mondhatni bravúrosan alkalmazza regényírói gyakorlatában” (*Próbacsomagolás*, 12.). Ahogy láttuk azonban, az ezt a nyomozást megörökítő esszé és a nyomozással nagyjából egyidőben írott *Éjszakai állatkert* című novella párhuzamosságot mutat, vagyis Bán Zsófia saját munkásságában is megalkotja azt a párhuzamosságot, amelyet Nádasnál felismert.

A fraktálszerű szöveg- és életműszerveződés szépségén túl az is nagyon érdekes az esszében, hogy a képek szövegbeli jelentősége mellett mit talál Bán Zsófia lényegi elemnek Nádas regényében. Kétszer is hangsúlyozza: „a regény egyik központi gondolata éppen a kimondhatatlan dolgok kimondásának, ábrázolásának problematikája” (19.), illetve: „Nádas a *Párhuzamos történetek*ben éppen a tabuk, a kultúra által fals módon kimondhatatlannak gondolt vagy ítélt dolgok kimondására törekszik” (21.).

Az *Esti iskola* egy másik darabjának, az *A Mantegna-madonna ledobja magát (gyermekváró népdal)* (133–139.) címűnek lesz ez a gondolat az egyik főmotívuma. „Van itt valami kimondatlanság, valami ráutalás, valami sötét, szomorú história. Vagy talán nem is sötét, szomorú história, hanem egyszerűen valami, amiről nem beszélünk, valami, amiről, kuss kislányom, ehhez még kicsi vagy, valami, ami, kérdezd meg apádat, valami, ami ott van, hisz látja, aki nem vak, de amiről nem lehet beszélni. Amiről hallgatni kell.

Na ebből elég.

Nem, édeseim, nem úgy van az. Amiről nem lehet beszélni, arról talán meg kéne próbálni beszélni, nemde, elvégre ezért kaptuk ezt a kurva (→ anyanyelvi indulatszó) nyelvet [...] Mert amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni is lehet, meg beszélni is.” (136–137.)

A fényképek is többek között ebből a szempontból váltak kiemelten fontossá Bán

Zsófia számára. Ahogy az a *Próbacsomagolás* egyik tanulmányában olvasható: „főként a huszadik század eleje óta – egészen a digitális technika feltalálásáig – éppen a fénykép az a médium, amelyhez elsőként fordultak akkor, ha a világban uralkodó rejtett összefüggéseket némelyest mégis láthatóvá, követhetővé, sőt dokumentálhatóvá akarták tenni, ha a privát élet vagy a történelem folyására vonatkoztatható, értelmezhető mintázatot kívántak előállítani” (Veverka, *avagy az emlékezés fortélyai*. W. G. Sebald Kivándoroltak és Austerlitz című regényeiről, 45.). A kimondhatatlan kimondásának, a tisztázás, feldolgozás, szembesülés feladatának eszköze lesz a fénykép, akkor is, amikor az új kötet utolsó novellájában, az *Hotel de l'Univers* címűben Rimbaud azonosításán fáradozik „dr. Cziegler Veronika, a francia irodalom francia Becsületrenddel kitüntetett magyar doktora” (129.). Dr. Cziegler immár nő és professzionális irodalomtudós, nem amatőr irodalmi nyomozó, mint Julian Barnes *Flaubert papagájában* Braithwaite doktor, mégis ugyanúgy küzd benne saját problémája, hogy felszínre juthasson, és megoldást tudjon rá találni hivatalos külföldi útján, ahogy Braithwaite is folyamatosan gyötrődik saját helyzetén, akármennyire igyekszik nem gondolni rá. A feltételezett Rimbaud-fénykép azonosításához felsorolt, egymásnak ellentmondó érvek végül megoldhatatlannak mutatják a feladatot, ugyanúgy, mint ahogy dr. Cziegler családi dilemmájának sincs mindenki számára elfogadható megoldása.

Mégsem pont ugyanúgy. „Van-e két egyforma újra? A sorozatok darabjai vajon felcserélhetők-e, behelyettesíthetők-e egymással?” (*Bőrlégzés*, 6.) A Deleuze-féle nyílt sorozat, nyitott szerialitás fogalmát Bán Zsófia akkor is használja, amikor Nádas Péter *Párhuzamos történetek* című regényét elemzi. Ehhez a regényhez többször visszatér, ahogy Nádas Péter más műveivel is: egyértelműen fontos viszonyítási pont számára Nádas prózája. Ahogy a *2W: Párhuzamos tekintetek* című esszéjében írja: „Nádas regényében azonban az *ugyanaz* sohasem ugyanaz, hanem az *ugyanannak* egy másik szériában, azaz sorozatban elhelyezett előfordulása – s ez az, ami a párhuzamosság, az ismerősség, s ugyanakkor a különbözőség érzetét létrehozza” (*Turul és dínó*, Magvető, 2016, 138.).

Bán Zsófia írásaiban sem ugyanaz az ugyanaz. Az *Esti iskolában* a kimondhatóság-kimondhatatlanság wittgensteini gondolatát állításba, sőt, felszólításba fordító, feladatként meghatározó programot elsősorban stílusjátékokban, nyelvi és irodalmi álarcok mögül megszólalva, posztmodern prózavariációkkal valósította meg. Most, a *Lehet lélegezni!* kötetben kicsit más hangon szólal meg – azzal a nyelvi felszabadultsággal és őszinte közvetlenséggel, amely az esszék oldaláról már sokkal korábban megnyilvánult.

Megmaradt persze sok olyan vonás, amely korábban is fontos és izgalmas eleme volt a novelláknak. Megmaradt a stílusok egymásra játszásának képessége, de most mintha fontosabbá vált volna, hogy kevesebb szálból szövődjön bonyolultabb szövet. A novellákban a narráció leggyakrabban egyes szám harmadik személyben szólal meg, mintha nem is az egyik szereplő mesélné el a történetet, mégis a szereplő fokalizációja, a szereplő nézőpontja érvényesül. Megjelennek a szereplő saját szavai, fordulatai, ugyanakkor a narrátor nem szalasztja el a lehetőséget, hogy teljes verbális fegyvertárát bevesse, különösen, ha a szereplő karaktere szerint egyszerűbben fogalmazna: „Nem adja a gyereket Kelemen Barna, miként is adhatná, semmije sincs már. Rettentő magányát megbosszulandó, elveszi anyjától egyetlen gyermekét – ez volt sanyarú terve [...] Kelemen Barna a fejét fogja, a fehérjeszerkezetek néma, egykedvű tanúi rút helyzetének. Egy asszony, egy idegen asszony ragadja el tőle hitvesét, nincs feltételezhető ok, Kelemen Barna derék férj, mi több, jó apa” (137.). És ahogy a *Kocsomyadologban* a nyelvi párhuzam szóviccképpen előhívja „Kocsomyai Vitéz Mihály szerelmi költészetét” (88.), az *Hotel de l'Univers* Kelemen Barnája ritmusában, sodrásában végig ott lüktet Kőműves Kelemen balladája.

Megmaradt az anyák kitüntetett szerepe és az eltűnésüktől való félelem, ami az *Esti iskola* első darabja óta jelen van (*Holvan Anya*, 9–16.). Megmaradt a csomagolás, a költözés motívuma, amelyre most már a menekültek képei is rávetülnek, *A nap aktív vidéke* szív szo-

rítóan bátor kisfiújának alakjával együtt. A képek és fényképek kiemelt jelentősége is megmaradt, az emlékek, a traumatikus múlthoz való viszony vizsgálatának, a feldolgozásnak a szüksége, a múlt fogságába ragadtság állapotának leírása, és megmaradt az igény, hogy a fontos, kimondhatatlan dolgokat több irányból is meg kell közelíteni, és addig kell mondani őket hol az esszé, hol a fikció felől, amíg a kimondásuk meg nem kapja azokat a formákat, amelyekben hallhatókká válnak.

De a legnagyobb élmény mégiscsak a hang. Végtelen szabadságot ad a megszólalásnak – pontosan kimunkált mondatai a gondolat öncenzúramentes áradásának illúzióját keltik. Bán Zsófia kialakította azt a könnyedén okos hangot, amely egyszerre köznapi és kifinomult, egyszerre érzelemgazdag és intellektuális – amelyben akkor is ott van a nevetés, az iróniára való hajlandóság, amikor a legkomolyabb dolgokról beszél, és ahol akkor is ott van a fájdalom, amikor a nyelvi poén úgy tesz, mintha a felszínen siklatná az olvasót, és nem is engedné, hogy lenézzen a mélybe.

Ebben a szövegben lehet lélegezni, akkor is, ha éppen arról van szó, hogy az ember kételtű, akinek bőrlégzése van, és aki megfullad, ha a bőrét bekenik zsírral, és mégis hiába kérjük a bőrlégzést szabadon hagyni.

Bán Zsófiának volt már más hangja is, biztos lesz is még. Az ember kíváncsian várja, milyen lesz majd tíz év múlva, miről fog akkor írni, mihez lesz kedve. De ez most nagyon jól szól. Lassan olvastam, hogy sokáig tartson.

F E N Y Ő D Á N I E L

EGY DISKURZUS NULLFOKA

*„Beszélhetnek a kortársak”. Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról
(szerk. Radvánszky Anikó)*

A Radvánszky Anikó által szerkesztett *„Beszélhetnek a kortársak”. Esszék és tanulmányok Weöres Sándorról* című tanulmánykötet Weöres életművének alapos és széleskörű feldolgozását nyújtja, ám megkésettsége miatt mégsem képes megújítani a diskurzust, csupán annak összefoglalásaként szolgál. A kötetkorpusz alapja a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 2013. május 2–3-án tartott azonos című konferencia előadásainak írásbeli változatai, amelyek a szintén 2013-ban tartott Weöres-centenárium alkalmából készült tematikus folyóiratszámok fontosabb szövegeivel egészülnek ki. A névmutatóval együtt több mint négyszáz oldalas gyűjtemény szerzői között a néhány évvel ezelőtt megjelent Weöres-kismonográfiák írói (Bartal Mária, Boros Oszkár, Lócsei Péter és Ócsai Éva) mellett a költő életművének, valamint a 20. századi magyar költészet egészének meghatározó, értő kutatóit találjuk. A tanulmányokat kortárs szépírók és műfordítók esszéi egészítik ki, melyeknek köszönhetően Weöres jelentősége a magyar irodalomban még inkább körvonalazódni látszik.